

G. W. Fr. Hegel: Vorlesungen über die Philosophie der Religion [1992]

THF (Hegel) – 1992–3, podzim

A. Bibliograficky a studijně (úvodem)

0.01

30. 9. 1992

Číst budeme z Lasonova vydání z r. 1925, znovu 1966 a pak 1974, Hamburg, Felix Meiner. Toto vydání lze považovat za nejlepší ze všech dosud pořízených textů. Jde o velice náročnou a na kvalitě pořadatele a redaktora (a tím i interpreta) velmi závislou práci, o které je třeba se byť jen stručně zmínit, protože mnohým z Vás, kteří nejste dosud seznámeni s povahou mnohých vydávaných Hegelových textů, by se mohlo zdát dost podivné, že srovnání různých vydání je do té míry nesnadné, že se jím zde vůbec nemůžeme zabývat.

0.02

Hegel přednášel o filosofii náboženství čtyřikrát, totiž v letech 1821, 1824, 1827 a nakonec v posledním roce svého života, 1831. (Narodil se 1770.) Sám většinou své přednášky nevydával, a také tato vyšla až po jeho smrti. Vyšla však velmi brzo, již rok poté (1932) péčí jednoho z jeho žáků, totiž theologa Philippa Marheineke-a, kterého ovšem čekal krajně nesnadný úkol. Dochoval se Hegelův rukopis přípravy, který se nepochybně musel stát základem vydávané knihy. Ale Hegel své přednášky nečetl, nýbrž v přípravných poznámkách měl jen hlavní vodítko, a podle okolností doplňoval a také měnil přednášky, a to při opakování kurzu samozřejmě vždycky jinak. Tehdy si studenti, přinejmenším někteří, pečlivě zaznamenávali každé slovo svého učitele, eventuelně si přednášky ještě doma při opakování přepisovali a dávali jim „definitivní“ podobu v jakési „studentské redakci“; a tak se zachovala celá řada odchylně koncipovaných sešitů, v nichž se vyskytovala důležitá místa s vynikajícími myšlenkami, které by jinak byly ztraceny.

0.03

Hegelovy přednášky o filosofii náboženství byly zařazeny jako XI. a XII. svazek sebraných spisů a, jak řečeno, byly poprvé odevzdány interesované veřejnosti hned následující rok po Hegelově smrti. V tomto prvním vydání se jeho pořadatel orientoval hlavně na poslední, nejzralejší verzi Hegelových přednášek, ale již o osm let později vydal tyto přednášky spolu s Bruno Bauerem znovu, a to už tam oba bohatě zapracovali řadu míst z přednášek dřívějších. Všem, kdo si dovedou představit povahu této práce, musí být jasné, že nemohlo jít o dílo dokonalé. „Sešívání“ texty, pocházející z různých dob (v rozpětí celého desetiletí), má jistě své problémy. Obě první vydání vykazují ještě na mnoha místech povahu tohoto „slepování“ a „sešívání“. Na druhé straně však úcta a respekt, ba dokonce pieta k učitelovým formulacím bránila pořadatelům podstatněji zasahovat do textu, aby jeho četba byla plynulejší a hladší. Muselo uplynout ještě mnoho času, aby odstup byl větší a aby se našly další studentnské zápisové sešity, které dovolovaly dalším vydavatelům vybírat jiné formulace. Zároveň však nároky na vydavatelskou přesnost a kontrolovatelnost vzrostly. A tak budeme mít k dispozici text, který naprosto přesně odlišuje původní rukopisné poznámky od vsuvek, jejichž původ je sice také v tom, co Hegel v přednáškách řekl, ale přece jen prošly jakýmsi cedníkem studentského pochopení. Příklad však není zcela vystihující, neboť cedník pouze některé složky nepropouští, ale nic nového nepřidává, kdežto každé pochopení k onomu chápanému vždy něco také přidává.

0.04

V češtině máme z Hegelových přednášek o filosofii náboženství přeloženu jen velice malou ukázkou ve výboru, který za války v roce 1943 pořídil a sám počestil František Fajfr a vydal v nakladatelství Jana Laichtera pod názvem „Hegel, Filosofie, umění a náboženství a jejich vztah k mravnosti a státu“. Náboženství je věnována část čtvrtá (str. 179–215, fakticky jen asi 34 strany textu, a odpovídá to v Meinerově vydání S. 279–311). Částí tohoto oddílu se budeme zabývat také, abychom si ověřili, jak záhodno, ba nezbytno je číst filosofy nikoliv v překladech, nýbrž v původním jazyce. Hlavní pozornost však budeme věnovat několika stránkám z počátku knihy, které dostanete v kopiích k dispozici.

0.05

Tento seminář má plný smysl jen pro ty, kdo jsou schopni alespoň se slovníkem sledovat německý text. Nemyslím, že by jej nemohli frekventovat také ostatní, pokud si ovšem opatří překlady jiné, např. anglický nebo francouzský. Vzniknou potíže s odlišností redakcí, ale to bude možno zvládnout. Mělo by to pro nás pro všechny výhodu v tom, že bychom své pochopení mohli konfrontovat s pochopením jiných překladatelů. Obávám se však že nebude snadné si jinojazyčné texty opatřit. A ovšem, předem nelze vyloučit, že jistým přínosem by účast na semináři mohla být i těm, kdo budou s to jen naslouchat, aniž by měli k dispozici jiný text než zmíněných pár stránek Fajfrova překladu. To už si musí rozhodnout každý sám. (Nevím, zda tu vůbec někdo takový bude.)

0.06

Mezi tímto seminářem a přednáškami o Hegelově filosofii náboženství bude jistá souvztažnost a souhra. Mohu proto jen doporučit účast na obojím, ale samozřejmě to není podmínka. V obou případech budeme mít ovšem na paměti, že jsme na theologické fakultě a že naše studium Hegela není a nemůže být samoúčelné. Nejde a nepůjde nám v první řadě o Hegela, nýbrž o jisté významné myšlenky, které si tu ozřejmíme, pokusíme se je promyslet a nakonec vyvodíme jisté závěry, relevantní pro myšlení theologické. Jako filosof se tu budu držet spíše pouhých náznaků a nebudu se pokoušet formulovat závěry za vás. Ale musíte mi dovolit, abych před vás stavěl určité výzvy, na které budete muset sami sobě odpovídat, budete-li chtít být myšlenkově a tedy theologicky čestní vůči sobě a vůči svým povinnostem.

0.07

S tím souvisí poslední věc, o které je třeba se zmínit. Ačkoliv pronikání do Hegelova myšlenkového světa nebude pro nás stát na prvním místě, nemůžeme se zcela vyhnout sekundární literatuře, jejímž cílem to naopak jest. Proto vám mohu jen doporučit, abyste si něco o Hegelovi také přečetli, a nejenom v přehledných učebnicích dějin filosofie (i když i to mohu jen doporučit všem z vás, kteří o Hegelovi nevíte téměř nic). Nicméně jeden text bych vám chtěl doporučit zvláště, totiž jednu kapitolu v Barthově také do češtiny přeložené a v Kalichu ve dvou svazcích vydané knize o theologii XIX. století, totiž kapitolu věnovanou právě Hegelovi.

0.08

Nakonec několik slov o tom, proč jsem zvolil právě Hegela. Ze seznamu přednášek jste jistě zjistili, že v letním semestru zde nebudu. Přesně vzato, nebudu zda prvních pět měsíců příštího roku; v červnu už budu zase zpátky. To mne přimělo změnit původní plán, v němž jsem počítal s tím, že nejprve budeme věnovat pozornost Kantově filosofii náboženství, a teprve potom že přejdeme k Hegelovi. Protože by však návaznost byla tak jako tak přerušena, rozhodl jsem se pořadí obrátit a ke Kantovi se vrátit někdy v příštím nebo možná až přes příštím

roce. Ale proč vůbec se zabývat těmito už poměrně dávnými mysliteli? Budu nyní mluvit jen o Hegelovi.

0.09

Hegel a jeho dílo neměly u nás štěstí. V minulém století jsme měli několik hegelovců, z nichž nejvýznamnější je Augustin Smetana, kterého ještě připomínal Masaryk, ale který už téměř zcela propadl zapomenutí (nemluvím o specialistech). Masaryk a po něm např. i Rádl neměli Hegela rádi, odmítali zejména jeho spinozismus; Masaryk ostatně neměl rád ani Kanta, alespoň zprvu. Později určité kantovské momenty začal s jistou opatrností pozitivně hodnotit (souviselo to také s jeho vztahem k německé filosofii obecně, k níž hledal účinnou protiváhu v myslitelích francouzských a anglických). Hegel nebo spíše jakési dost pošramocené hegelovství k nám začalo pronikat až s marxismem a v důsledku marxistické indoktrinace. Pokusy o rehabilitaci Hegela u nás byly iniciovány mladými marxisty, kteří se už koncem 50.let přesvědčili, že Marxovi (a zejména mladému Marxovi) nelze bez Hegela řádně porozumět. Tehdy nikoliv bez nesnází prosadili, aby byl Patočka pověřen překladem nejvýznamnějších a překladatelsky také krajně nesnadných Hegelových děl, především Fenomenologie ducha (která pak vyšla v Akademii), ale také jeho významné Estetiky (která vyšla ve dvou dílech v Odeonu). Po intervenci a začátku období tzv. normalizace byl s těmito plány konec (s Patočkou se původně počítalo ještě pro překlad Logiky, jejíž část nedávno vyšla ve Svobodě; Patočka se k překladu už nedostal).

0.10

Hegel je vedle Kanta největší filosof německý a nepochybně náleží ke špičkám filosofie všech dob. Navíc jsme prošli obdobím, kdy jakési podivné pseudohegelovství pronikalo všeobecně do myšlení a vůbec povědomí naší společnosti a tím i do povědomí našeho, většinou ovšem zcela anonymně. Dnes si např. naši politici nejsou vůbec vědomi toho, do jaké míry je jejich myšlení hegelovské – nebo přesněji právě pseudohegelovské. Do jisté míry to platí i o myšlení všech generací našich theologů, kteří nikdy neměli příležitost – a nebyli k tomu na fakultě ani jinak ani dostatečně motivováni – Hegelem se důkladněji zabývat. To má své velké závady, a já pro příklad na jednu z nich poukážu.

0.11

Na této fakultě byl plánovitě opomíjen Bultmann. Dnes bude třeba se alespoň opožděně k Bultmannovi vracet, zejména proto, že bude nutno se vracet k několika jeho významných žákům. Bultmann, sám v jistém smyslu žák Barthův, je významný zejména tím, že se pokusil své theologické myšlení a jeho prostředky ne-li postavit na Heideggerovi (to by asi bylo příliš silné), tedy vyztužit a zpružnit heideggerovstvím. Heidegger však velmi podstatně navazuje na Hegela (a možná ještě podstatněji na Schellinga). Porozumět Bultmannovi a také problematičtým momentům jeho theologie nelze dost dobře bez znalosti Heideggera a ovšem také kořenů Heideggerova myšlení. Ty jsou jednak ve starém Řecku, jednak v klasické („idealistické“) německé filosofii. Zdá se, že dnes po Barthovi a po Bultmannovi nemáme žádného opravdu velkého, směr udávajícího protestantského theologického myslitele. Nezbyvá, než se vracet k Barthovi a k Bultmannovi, ovšem ne proto, abychom je jenom recitovali a přežvykovali, ale abychom jich užili takříkajíc jako odraziště, jako trampolíny. A to se nám může podařit jen tak, že pronikneme až ke kořenům jejich myšlení, tedy také ke kořenům historickým. – Ale nyní už k četbě samotné a její metodě.

0.12

Seminární četba textů může mít různou povahu, a proto se chci nakonec zmínit o

jakési „relativní ideji“, která by měla ovládat naši práci v tomto semestru. Čtete kuse vybrané pasáže, a tudíž nemůžeme vyhovět nároku porozumění Hegelovi samotnému. Navíc jsme si řekli, že nám ani nepůjde o Hegela na prvním místě. Budeme tedy chtít vždycky přesně přečíst, co je v textu. Budeme přísně odlišovat to, co je v textu, od toho, co k textu budeme přidávat ze své strany. Víím, že to málo odpovídá vašim představám četby textu (ať už filosofického, theologického nebo biblického). Prosím, abyste se nicméně pokusil si tuto metodu osvojit. Má své nesnáze a své meze, ale zároveň představuje určitou cestu, bez níž všechny ostatní upadají do svévole nebo přinejmenším do diletantství. Musíme se přiučit něčemu z toho, čím se vyznačovaly diskuse pozdního středověku. Bez průpravy tohoto „štípání pojmů“, jak se tomu často nadává, by byla nikdy nemohla vzniknout novodobá věda a vydržet bez vnbitřní nepevnosti a vnitřního rozkladu téměř do dneška, kdy jsme svědky tohoto rozpadu (bohužel někdy nepozornými až nevšímavými svědky).

0.13

Příště tedy začneme číst. Pokusně si zavedeme jakési bodování za dobré nápady resp. myšlenky. Všichni se budou připravovat na každou hodinu. A kromě hlásících se účastníků budou vyvoláváni také jiní pro kontrolu, zda si text předem přečtli a připravili. Chtěl bych vyprovokovat obecnou aktivitu. Seminář, kde pracuje resp. podává výsledky své práce jen jeden a ostatní to jen – dost nezávazně komentují – není žádný pořádný seminář. Takže pro příště máte všichni za domácí úkol přečíst několik stran textu, který každý z vás dostane zítra před přednáškou nebo po ní od Tomáše Hančila. Za tím cílem bude nutno, aby Tomáš pořídil už dnes seznam účastníků.

[následující text byl nalezen v jiném souboru – začátek evidentně chybí; není jasné, jestli náhodou nejde o text přednášky:]

jak o ní mluvil jako o nezbytném křesťanském a přímo theologickém programu Bonhoeffer. V dalším si ukážeme, že Hegelovi šlo nejen o něco jiného, nýbrž zejména že šel vlastně mnohem dál resp. hlouběji.

3.02

V oddíle 3. (s.28), kde Hegel vyjasňuje vztahy mezi filosofií, filosofií náboženství a samotným náboženstvím, čtete tuto pozoruhodnou myšlenku: „Náboženství je předmětem našeho zkoumání. K tomuto výrazu je však třeba ihned poznamenat, že v sobě zahrnuje vztah, který je vadný. Když totiž mluvíme o zkoumání a předmětu, rozlišujeme obojí jako dvě samostatné, na sobě nezávislé a pevné strany. Tak např. prostor je předmětem geometrie; ale prostorové útvary, které zkoumá, jsou odlišné od zkoumajícího ducha. Když pak řekneme, že filosofie má zkoumat náboženství, je tak obojí stejně postaveno do vztahu dolišnosti. A proti tomu je třeba říci, že obsah filosofie, její potřeba a zájem je s náboženstvím zcela společný; jejím předmětem je absolutní pravda, nic než Bůh a jeho explikace. Filosofie explikuje jen sebe, jestliže explikuje náboženství, a tím, že sebe explikuje, explikuje náboženství. Je to myslící duch, který proniká tento předmět, totiž pravdu, tj. který je při této práci (při tomto zaměstnání) požitkem pravdy a očištění subjektivního vědomí. A tak spadá náboženství a filosofie vjedno. Filosofie je ve skutečnosti sama bohoslužbou. Obojí však, náboženství stejně jako filosofie, jsou bohoslužbou zvláštním, osobitým způsobem. Liší se od sebe v oné osobitosti, jak se zaměstnávají Bohem, a v tom spočívají těžkosti, a někdy se zdá být nemožností obojí sjednotit. Tak dochází k aprehenzi (napjatému vztahu)

náboženství vůči filosofii, k vzájemně nepřátelskému postoji obou. Zdá se, jak theologové často mají za to, že filosofie působí na náboženství ničivým, narušujícím a znesvěcujícím způsobem. Tento starý protiklad máme před očima jako cosi přijatého a uznávaného, mnohem více uznávaného než jednota obojího. Zdá se však, že přišel čas, kdy se filosofie může náboženstvím zabývat zčásti méně zaujatým, zčásti zdařilejším a šťastnějším způsobem.“

3.03

Nepůjde nám tu především o onen všeobecný výhled, s nímž Hegel přichází, aby napravil zatím nešťastně se vyvíjejší vztah mezi filosofií a náboženstvím, ale hlavně o to, jak si onu nápravu představuje, v čem vidí účinné prostředky této nápravy. Na začátku jsme viděli, že Hegel zdůvodňoval zvláštní filosofickou disciplínu, totiž filosofii náboženství, tím, že je nutno se k náboženství filosoficky vztahovat tak, že právě přes ně a jeho prostřednictvím se filosofie vztahuje k předmětu náboženství, totiž k pravdě jakožto k tomu nejvyššímu, absolutnímu předmětu. Zde zase vidíme, že k tomuto absolutnímu předmětu, totiž k pravdě, se filosofie může vztahovat také přímo, bez zprostředkování oklikou přes náboženství. V čem je pak vlastně rozdíl? Hegel nepochybně upozorňuje na to, že na jedné straně filosofie náboženství zůstává nepochybně filosofií a že se tedy vztahuje k pravdě jako k absolutnímu předmětu, že však je tento její vztah ozvláštněn či spíše obohacen tím, že se k témuž absolutnímu předmětu vztahuje také přes náboženství a prostřednictvím náboženství. Musíme se tázat, čím toto prostřednictví, toto zprostředkování, tato oklika ovlivní vztah filosofie náboženství k tomu, k čemu se tak jako tak vztahuje filosofie vůbec, filosofie jako takové, tj. bez prostřednictví náboženství.

3.04

Hegel to nikde neřekne tak, aby to představovalo zcela jasnou a vyhraněnou odpověď na naši otázku, ale z celé řady jeho formulací to můžeme zřetelně vyvodit, aniž bychom při tom vyvolali nějaké pochyby. To, že Hegel opětovaně užívá takových výrazů jako absolutní předmět, nejvyšší předmět, absolutní pravda, absolutní střed, poslední ohnisko atd. (jak už to bylo zmíněno) jako zcela rovnocenných termínů „Bůh“, mluví přece samo za sebe. Pro nás, kteří už prošli vlivem Bonhoefferovým a dalších – na Bonhoefferovi orientovaných -- myslitelů po poslední válce, to je daleko zřetelnější a čitelnější než pro dávnější posluchače a čtenáře Hegelových přednášek. To specifikum spočívá právě v tom, že onen „absolutní předmět“ je pojat jako Bůh, tj. s onou náboženskou, religiozní ingrediencí. Náboženství se ve vztahu k absolutnímu předmětu liší od filosofie, která se k témuž absolutnímu předmětu může vztahovat bez prostřednictví náboženství a neovlivněna náboženstvím, právě v tom, že jeho vztah má náboženskou podobu. A filosofie náboženství je tudíž nezbytná k tomu, aby tuto specifičnost nějak podrobila zkoumání. Můžeme se tázat, proč je to nutné. Odpověď je nasnadě, i když ji takto jednoduše vyslovenou nenajdeme formulovanou přímo Hegelem: tak, jako vidíme lépe, totiž prostorově, když se díváme oběma očima, tak by se mohlo stát, že jiný způsob pohledu resp. přístupu k nejvyššímu předmětu, než je filosofický, může představovat nejen pouhou korekturu, ale třeba i novou inspiraci pro přístup filosofický. Je to ovšem ještě druhá možnost, na kterou Hegel snad mohl pomyslet, ale kterou se neodvážil vyslovit, kterou však tím důrazněji vyslovili někteří jeho žáci (z tzv. hegelovské levice). Tato druhá možnost spočívá v odhalení toho, že náboženský přístup korumpuje, deklasuje, degraduje a mystifikuje, že tedy je v jistém hlubším smyslu zatemněním a zakrytím pravé tváře „nejvyššího předmětu“. Obě tyto možnosti Hegelův přístup otevřel, a Hegel sám ovšem – jak bývalo i v jiných

souvislostech jeho zvykem – ponechával obojí dveře otevřené a tedy dbal vždycky o to, aby jeho formulace připouštěly obojí výklad.